

Από τα «α-τοπία» στα πολιτισμικά τοπία: Ο βióκοσμος ενός Οικομουσείου

Χρ. Μεράντζας, Επίκουρος Καθηγητής Ιστορίας των Πολιτισμών
Τμήμα Διαχείρισης Πολιτισμικού Περιβάλλοντος και Νέων Τεχνολογιών
Πανεπιστήμιο Πατρών
Γ. Κανελλοπούλου, Υποψήφια Διδάκτωρ Τμήματος Διαχείρισης Πολιτισμικού
Περιβάλλοντος και Νέων Τεχνολογιών, Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Προτείνεται εδώ μια διαχειριστική πολιτική προσέγγισης του πολιτισμικού τοπίου αυστηρά οριοθετημένη στο πλαίσιο του τόπου, ο οποίος εκλαμβάνεται ως πολιτισμικός βióκοσμος. Η προσέγγιση αυτή περιγράφει σχέσεις και όχι απλά κατακερματισμένα αντικείμενα. Η ολιστική διαχείριση μέσω του Οικομουσείου (Ecomuseum) στοχεύει στη συνειδητότητα για την πολιτισμική κληρονομιά του τοπίου και την ανάδειξη της σχέσης των στοιχείων που το συγκροτούν σε ενότητα, έρχεται να επανανοηματοδοτήσει το πολιτισμικό τοπίο, αναδεικνύοντας όλα εκείνα τα στοιχεία της ιδιαιτερότητάς του που το καθιστούν ιστορικά παρόν. Κατ' ουσίαν, καλείται να συμβάλει στην αποκάλυψη μιας συνθήκης ολότητας. Έτσι, μέσα στην ασυνέχεια της νεωτερικότητας εδραιώνεται, με τον πιο απτό τρόπο, η συνέχεια μιας συνθήκης, μιας παράδοσης, ενός κτηρίου, μιας διατροφικής συνήθειας, η οργανική ενότητα φύσης και πολιτισμού σε μια σχέση αλληλεξάρτησης. Η ολιστική διαχείριση του Οικομουσείου εστιάζεται στην αναγκαιότητα ανάδειξης και προβολής καθορισμένων σημεινόμενων, τα οποία ως σύνολο επανασυγκροτούν τη συνθήκη του πολιτισμικού τοπίου στην ολότητά του.

Εισαγωγή

Στην ορεινή Ελλάδα και ειδικότερα στην Ήπειρο υιοθετήθηκε τις δύο τελευταίες δεκαετίες ένα πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης απομακρυσμένο από τις συνθήκες πρόσληψης της πολιτισμικής κληρονομιάς που να προαγάγουν τις κοινωνικές συνέργειες, την ενεργή δράση απέναντι στα περιβαλλοντικά προβλήματα, αλλά και την πολιτική εμπλοκή με κριτήρια υπευθυνότητας, με αποτέλεσμα η τουριστική ανάπτυξη και η πολιτισμική διαχείριση να μην συνάπτουν σχέσεις ουσίας με το τοπικό. Η συγκεκριμένη, ευκαιριακή, μορφή ανάπτυξης λειτούργησε επί μακρόν στη βάση της συνθήκης της κατανάλωσης, ώστε τα αστικά κέντρα, χάριν αναμνηχής, να μετατοπίζουν τα «εύπορα πλεονάσματά τους», αλλά και να κατασκευάζουν συμβολικά κεφάλαια συσσώρευσης εμπειριών των νεόπλουτων αστών προς τον ορεινό χώρο. Συναρθρώθηκαν, έτσι, μια σειρά από ολιγοήμερες μετατοπίσεις στα βουνά που λειτουργούσαν ως υποκατάστατα της προγενέστερης πληθυσμιακής απομείωσής τους.

Η οικονομική και κοινωνική «αποθεμελίωση» του ορεινού χώρου, όπως εξελίχθηκε στις δεκαετίες του '60 και του '70, δημιούργησε σταδιακά ένα είδος «α-τοπίας». Μέσω της τελευταίας λειτουργούσαν διαρκώς υποκαταστάσεις πληθυσμιακών μετατοπίσεων που απαιτούσαν, υπό το γενικότερο κλίμα μιας επίπλαστης ευμάρειας των δύο τελευταίων δεκαετιών, ολοένα και αυξανόμενες ανάγκες για νέα καταλύματα και κατασκευασμένα γεγονότα για τη δημιουργία εμπειριών. Απέναντι σε αυτό το μόρφωμα ανάπτυξης άρχισε τελευταία να αναδεικνύεται η επιτακτική ανάγκη μιας διαφορετικής ανάγνωσης του πολιτισμικού περιβάλλοντος στη βάση μιας ολότητας και η καλλιέργεια μιας συνειδητότητας για την τοπική κληρονομιά, όπου πλέον οι συνθήκες ανάπτυξης να βασίζονται σε συνθήκες διαβούλευσης μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών.

Επιχειρούμε εδώ να αναστοχαστούμε τη σχέση φυσικού χώρου και πολιτισμικού τοπίου, υπό την έννοια ότι ο χώρος προσλαμβάνει την ουσία του διά του τόπου, προτείνοντας τη διαχειριστική πολιτιστική πρακτική ενός Οικομουσειού. Το πολιτισμικό τοπίο, υπό αυτή τη συνθήκη, αποκαλύπτει ολοένα και μεγαλύτερες εστιασμένες εξαρτήσεις που συντηρούν μεταξύ τους ένα πυκνό δίκτυο σχέσεων. Επομένως, κυρίαρχα σημεία στην ανάγνωσή του, καθώς η ιστορία οργανώνει την πλοκή της, δεν είναι πλέον τα σημεία μνήμης και παράδοσης, αλλά οι σχέσεις που δημιουργούν αυτά τα σημεία μεταξύ τους, εγκαταλείποντας ταυτοχρόνως την τοπολογική τους διάσταση. Ουσιαστικά, τα σημεία αντιστοιχούν πλέον στα στοιχεία ενός βιόκοσμου, όπου το Οικομουσείο έρχεται να μας μνήσει σε αυτή τη διαδικασία αντιστοίχισης με την πολιτισμική ποικιλομορφία των εκφάνσεων του πολιτισμικού τοπίου. Η διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς μέσω του Οικομουσειού παρέχει στοχευμένη γνώση, καθώς το πλήθος των βιωμάτων ενός τοπίου συμβάλλει στην εκπαίδευση μέσω της ερμηνείας του εμπειρικού και θεωρητικού περιεχομένου της ζωής.

Υπό αυτή την οπτική, θα παρουσιάσουμε το πώς μια πεζοπορική διαδρομή μεταξύ δύο χωριών στο Ζαγόρι Ιωαννίνων, όπου υπάρχει ένα γεφύρι, ένας νερόμυλος, ένας οδοδείκτης και μια λιθόκτιστη σκάλα (τέσσερα σημεία μνήμης και παράδοσης) μετουσιώνεται σε έναν διευρυμένο τόπο αναπαραστάσεων, ακολουθώντας την αφήγηση «Ο πολιτισμός της μετακίνησης ένωσε τα χωριά του Ζαγορίου με σημαντικά εμπορικά και οικονομικά κέντρα του εξωτερικού και έφερε ευημερία». Συνεπώς, αναζητούμε το δίκτυο σχέσεων που χτίζει τον βιόκοσμο του τόπου αυτού. Κατά συνέπεια, κάθε νέα μορφή διαχείρισης πολιτισμικού περιβάλλοντος και τουριστικής ανάπτυξης αντιλαμβάνεται τη σχέση με το τοπίο όχι ως μια αυθαίρετη παρέμβαση που διευρύνει την εκμετάλλευση του φυσικού από το ανθρώπινο στοιχείο, αλλά ως μια διαδικασία πολιτικής συνειδητότητας που συμπεριλαμβάνει από τη συντήρηση των παλαιών πεζοπορικών διαδρομών μέχρι την ερμηνεία του πολιτισμικού περιβάλλοντος, όπου ενοικούν λ.χ. η μεταφυσική της απειρότητας του θείου έως εκείνη η συνθήκη της ντοπιολαλιάς.

Από τα «α-τοπία» στα πολιτισμικά τοπία

Το τοπίο (Landscape), αν και προϋποθέτει τον αυθύπαρκτο τόπο, δεν ταυτίζεται με αυτόν. Αποτελεί μια πολυσύνθετη έννοια γεωλογίας, γεωμορφολογίας, οικολογίας, με στοιχεία από τον ανθρώπινο πολιτισμό. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το τοπίο από το Συμβούλιο της Ευρώπης, ως τοπίο ορίζεται: «μια περιοχή, η αντίληψη για την οποία διαμορφώνεται από τους ανθρώπους που ζουν εκεί και των οποίων ο χαρακτήρας είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των φυσικών και/ή των ανθρωπογενών παραγόντων».¹

Παράλληλα, μια διεθνώς αυξανόμενη αναγνώριση της σύνθεσης φύσης-πολιτισμού είναι σε εξέλιξη, εγείροντας την ανάγκη διατήρησης των τοπίων στην ολότητά τους (Rössler 2003). Οι Tress κ.ά. (2001) σημειώνουν πως όλα τα τοπία συνίστανται σε μια φυσική, αλλά συγχρόνως και σε μια πολιτισμική διάσταση. Επομένως, ο πολυδιάστατος χαρακτήρας ενός τοπίου ως απότοκο της αλληλεπίδρασης φύσης και πολιτισμού εισάγει την έννοια του πολιτισμικού τοπίου (Cultural Landscape). Η UNESCO (1996) στον *Οδηγό της Σύμβασης για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτισμικής και Φυσικής Κληρονομιάς*, στο άρθρο 1, ορίζει τα πολιτισμικά τοπία ως γεωγραφικές περιοχές, οι οποίες αντιπροσωπεύουν το συνδυασμένο έργο της φύσης και του ανθρώπου. Αντιπροσωπεύουν αυτά την εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας, κατά την πάροδο του χρόνου, υπό την επίδραση των φυσικών περιορισμών και/ή δυνατοτήτων που παρουσιάζει το φυσικό τους περιβάλλον, αλλά και διαδοχικών κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών δυνάμεων, τόσο εξωτερικών όσο και εσωτερικών.

---

¹http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/Publications/Convention-Txt-Ref_en.pdf, σελ. 9 (26 Μαΐου 2016).

Το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS), στη *Διακήρυξη για τα Τοπία Κληρονομιάς* (Mitchell κ.ά. 2009), εστιάζεται στα πολιτισμικά τοπία, ορίζοντάς τα ως ζωντανά τοπία που προκύπτουν από την αλληλεπίδραση ανθρώπων και φύσης, η διαμόρφωση των οποίων εξελίσσεται με τον ίδιο ρυθμό με τον οποίο ο πολιτισμός, το κλίμα και ο φυσικός περίγυρος αλλάζουν εντός και γύρω από αυτά. Έτσι, ο χαρακτήρας του τοπίου αντικατοπτρίζει τις αξίες των ανθρώπων που το διαμόρφωσαν και που συνεχίζουν να ζουν σε αυτό. Τέλος, στην πρόσφατη διεθνή συνάντηση «Πολιτιστικά τοπία σε περιοχές Natura 2000» προτείνεται ο παρακάτω «ορισμός εργασίας» (working definition) του πολιτισμικού τοπίου: «Πολιτισμικό τοπίο είναι μια έκταση με φυσικά χαρακτηριστικά και με στοιχεία δημιουργημένα και/ή τροποποιημένα από την ανθρώπινη δραστηριότητα, με υλικά ή άυλα πολιτισμικά και ιστορικά στοιχεία που διατάσσονται στο τοπίο και αντικατοπτρίζουν τις ανθρώπινες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις με το τοπίο αυτό» (Καρτάλης κ.ά. 2014). Η εννοιολογική ολιστική προσέγγιση του τοπίου από τον Naveh (2000) έθεσε τη βάση για μια θεώρηση, η οποία δεν αφορά στο άθροισμα των τμημάτων που το απαρτίζουν. Ως εκ τούτου, η ερμηνεία του πολιτισμικού τοπίου δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με την ανάλυση των επιμέρους τμημάτων του, αλλά με την ταυτόχρονη σύνθεση του πολύπλοκου δικτύου αλληλεπίδρασής τους (Palang κ.ά. 2000).

Η συνθήκη της εις βάθος ανάγνωσης του πολιτισμικού τοπίου αποκαλύπτει τη συνοχή των δομικών εκείνων στοιχείων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν διαχειριστικά για την τουριστική του προβολή και αξιοποίηση, ώστε να μην τροποποιηθεί εκ βάθρων η ισορροπία του συστήματος των τοπικών πολιτισμικών αξιών, όχι μόνο των αισθητικών, κοινωνικών, οικονομικών, αλλά και των οικολογικών (Lusiani κ.ά. 2015, 98–103). Οι μικροί τόποι βίωναν στο προβιομηχανικό περιβάλλον έναν συνεχή χρόνο, ο οποίος και θεμελιώνει τη στενή σχέση του ανθρώπου με το φυσικό του περιβάλλον. Θεμέλιο της ιστορίας των τόπων και των τοπικών προβιομηχανικών κοινωνιών ήταν η συνέχεια του χρόνου, τόσο στην παραγωγή των αγαθών όσο και τη φροντίδα για τη σωτηρία της ψυχής. Η σύγχρονη σκέψη, αντίθετα, εγκαθίδρυσε έναν νέο τρόπο ανάγνωσης του τόπου που στηρίχθηκε στις μεγάλες ασυνέχειες, όπως ακριβώς και οι προσπάθειες που έλαβαν χώρα τις δύο τελευταίες δεκαετίες για την τουριστική ανάπτυξη των ορεινών περιοχών. Θεμέλιο της ιστορίας των πραγμάτων που επισυνέβησαν τα τελευταία χρόνια ήταν η πολυδιάσπαση των δράσεων και η διασπορά των παρεμβάσεων, χωρίς καμία διασύνδεση μεταξύ τους. Το ενιαίο πολιτισμικό περιβάλλον των προβιομηχανικών τόπων να σκέφτονται συνάμα το τοπίο και το χρόνο ως διαδοχές στον κύκλο της φύσης και της ζωής βασιζόταν στις συνθήκες της καταγωγικής σχέσης με το παρελθόν και της διαρκούς επιστροφής, όπως ο κύκλος των εποχών, ο κύκλος των ετήσιων εορτών, ο κύκλος της ζωής και του θανάτου, ο κύκλος των ανδρών που αναχωρούσαν και επέστρεφαν μετά από μεγάλα διαστήματα απουσίας για εργασίες έξω από τα όρια του χωριού τους, και πολύ συχνά σε μεγάλες αποστάσεις. Σε αυτή τη συνέχεια στην αντίληψη του χρόνου θα πρέπει να αναζητηθεί η ιδιαίτερη ιστορικότητα του ορεινού προβιομηχανικού ανθρώπου και γύρω από αυτόν τον κύκλο χτίστηκε η συνείδηση της ιστορικότητας των μικρών τόπων.

Η ανάγνωση του ανθρωπολογικού πεδίου του τοπικού απαιτεί όχι ασφαλώς να κατασκευάσουμε μια αποκαθαρμένη οντολογία της παράδοσης, η οποία, ωστόσο, αξιοποιείται εμπορικά θαυμάσια κάθε φορά που επικαλούμαστε τον όρο «παραδοσιακό», αλλά να ξανασκεφτούμε με όρους συνειδητότητας το τοπικό –ως συνθήκη επανασύνδεσης της ζωής, της ανάπτυξης, των παρεμβάσεων με τα διαχειριστικά πρότυπα τοπικής ανάπτυξης–, ενταγμένο μέσα στην οικονομία του προβιομηχανικού ανθρώπου. Καλούμαστε λοιπόν να κατασκευάσουμε μια μορφή επανένταξης στο τοπικό με κριτήρια σεβασμού, κατ' αρχήν στο φυσικό περιβάλλον, στη λιγότερη σπατάλη των φυσικών πόρων, στην παραγωγή όλο και μικρότερου «θορύβου» στις αναπτυξιακές και τουριστικές παρεμβάσεις. Πρόκειται για μια προσπάθεια να ξαναρχίσουμε να σκεπτόμαστε το τοπικό και την οργάνωση ενός

διαχειριστικού προτύπου της πολιτισμικής κληρονομιάς, όπου θα συνδέονται όχι μόνο η εθνογραφία και η αρχαιολογία, αλλά και η οικολογία του πολιτισμικού τοπίου, οι μη οπτικοποιημένες πλευρές του, όπως για παράδειγμα οι ώρες και ο κόπος που αφιέρωνε κανείς στην εργασία στα χωράφια ή η λειτουργικότητα ενός αναλημματικού ξερολιθικού τοίχου. Δεν θα πρέπει να λησμονούμε ότι οι μη οπτικοποιήσιμες πτυχές του τοπίου συντηρούσαν για αιώνες και μια οντολογία παραδόσεων και θρύλων, από νεράιδες και ξωτικά μέχρι και επιβεβαιωμένα ιστορικά γεγονότα (π.χ. το λιθάρι του Καραϊσκάκη, το σημείο όπου κήρυξε κατά τη διάρκεια των μετακινήσεών του ο Κοσμάς ο Αιτωλός, κ.ο.κ.).

Ένα πολιτισμικό τοπίο δεν είναι μόνο αυτό που αποκαλύπτει. Αν δοκιμάσουμε να ελέγξουμε τα όρια αυτής της αποκάλυψης και αν κινηθούμε μόνο σε μια απλή φωτογραφική αποτύπωση των ορίων αυτών, τα τελευταία θα είναι, δυστυχώς, πολύ στενά και εξαιρετικά περιορισμένα, χωρίς εδώ να παραγνωρίζεται η ποικιλία των ανθρωπογενών δράσεων ή η εκείνη της πανίδας και της χλωρίδας. Ωστόσο, η σπουδαιότητα έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι πολλά από τα βασικά δομικά στοιχεία συγκρότησης του πολιτισμικού τοπίου αποκρύπτονται. Καμιά φωτογραφική ανάλυση ή απλή οπτική επικοινωνία δεν αποκαλύπτει πλήρως στις αισθήσεις του ανθρωπίνου υποκειμένου την απόλυτη αλήθεια για το πράγμα. Αλλά και οι φωτογραφίες, αν εξεταστούν μεμονωμένα, δεν έχουν να προσφέρουν απολύτως τίποτα. Τα πράγματα υπάρχουν στους συνδυασμούς τους. Για παράδειγμα, ένα μεμονωμένο γεφύρι της προβιομηχανικής περιόδου γεφυρώνει εκ πρώτης όψεως έναν ποταμό, κάνει εύκολο το πέρασμα και απομακρύνει τον κίνδυνο διάβασης, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπου το νερό είναι άφθονο. Το γεφύρι, όμως, ταυτοχρόνως είναι και το δίκτυο των σχέσεων μεταξύ των χωριών, το δίκτυο των εμπορικών δρόμων και των επαφών, τα ταξίδια των εμπόρων και των ταξιδευτών, η διακίνηση των αγαθών και των ζώων, αλλά και οι θρύλοι για το στερέωμα που πιθανόν να απαιτούσε ανθρωποθυσία. Στην ουσία ανήκει στα δεδομένα εκείνα που ως στοιχεία ανθρωπογενούς παρέμβασης καθορίζουν την ένταξη του ανθρώπου στο περιβάλλον του, την απουσία της διακινδύνευσης, τη χαλιναγώγηση των στοιχείων της φύσης και την άρση των καταναγκασμών της. Ένα γεφύρι δεν είναι απλώς λοιπόν η επίλυση ενός τεχνικού προβλήματος, αλλά και η τεχνική αρτιότητα των μαστόρων του, η ιστορική ανάδυση των τεχνικών μια δεδομένη χρονική στιγμή, καθώς και η ίδια η ανάγκη των ανθρώπων να μετακινηθούν, να εμπορευτούν, να ξενιτευτούν για εύρεση εργασίας. Το γεφύρι είναι και το άδειασμα του εργατικού δυναμικού των ορεινών όγκων στις πεδινές περιοχές για εξεύρεση εργασίας. Ένα γεφύρι, λοιπόν, είναι η άρση ενός εμποδίου, αλλά και ένα σύνολο τεχνικών γνώσεων μεταβιβάσιμων εμπειρικά που κατάφεραν τελικά να λειτουργήσουν ανταγωνιστικά απέναντι στο εμπόδιο του ποταμού.

Αλλά και το τοπίο με την παρουσία του γεφυριού αρχίζει να συμμετέχει στην ιστορία των ανθρώπων. Αρχίζουν να εναποτίθενται σε αυτό οι αποφασιστικές προόδοι στη βελτίωση των συνθηκών της ζωής των τοπικών κοινωνιών, οι αλλαγές στην οικονομία των όμορων του γεφυριού περιοχών, οι δυνατότητες που προσφέρει στην ανάγνωση του πολιτισμικού τοπίου το πράγμα γεφύρι, αλλά που θα πρέπει όμως να το εκλάβουμε ως ένα όργανο ανοιχτό προς τις τρεις διαστάσεις ενός ευρύτερου χώρου. Το γεφύρι στην οργανικότητά του μπορεί να εμφανιστεί ως ένα σύνολο συνθηκών που καθιστούν ορατή την ιστορία των ανθρώπων. Εγγράφει την ιστορία των ανθρώπων στο πολιτισμικό τοπίο. Μπορεί συνάμα να ησυχάζει σε αυτό η ακινησία των υλικών του, αλλά γύρω του αναπτύσσεται ένα πλέγμα συνθηκών και καταστάσεων που το μεταφέρουν, καθώς αυτό λειτουργεί ως συνθήκη μεταφοράς, σε διαφορετικούς τόπους. Το γεφύρι έτσι υπάρχει υπό τη διπλή έννοια: να τοπιογραφεί την ιστορία και να τοπιογραφείται το ίδιο εντός της συνείδησης. Υπάρχει ταυτοχρόνως ως εκείνο που γεφυρώνει διαφορές και συγκοινωνεί αποστάσεις, αλλά και ως εκείνο που συμβάλλει στην προώθηση των μεταφορών, «ανοίγει» τους ανθρώπους στο χώρο, πέρα από τα κλειστά όρια της κοινότητάς τους. Καταλαβαίνουμε πόση είναι η συσσώρευση της ιστορίας, άπαξ και εγκαθιδρυθούν εντός του τοπίου οι ενδιάμεσοι σταθμοί, οι οποίοι δημιουργούν σχέσεις και

καλλιεργούν δίκτυα. Όμοια, οι κατοικίες των ανθρώπων στο περιβάλλον των μικρών τόπων ή κοινοτήτων δεν είναι απλώς για να στεγάσουν τα μέλη μιας οικογένειας, αλλά και το σύνολο των συγγενικών σχέσεων που θα αναπτυχθούν μεταξύ των οίκων αυτών. Το γεφύρι, μέσω της μορφικότητάς του και των λειτουργιών του, αρχίζει εκεί όπου βρίσκει χώρο η επικοινωνία των ανθρώπων. Αξίζει, συνεπώς, να το ερευνήσουμε όχι μόνο ως τη σύνθεση των υλικών του, αλλά ως τόπο επικοινωνίας και όλη του η ύπαρξη επενδύεται ακριβώς στην πρόθεσή του να καθιστά εφικτή την προσβασιμότητα των τόπων. Ως εκ τούτου, η συνειδητοποίηση για το γεφύρι ξεπερνά τον εντοπισμό του σε ένα γεωγραφικό μήκος και πλάτος.

Το γεφύρι περικλείει στη χρήση του μια σημειακή αναφορά που λειτουργεί ως πολιτισμική διαφορά. Από το σύνολο αυτών των διαφορών προκύπτει η κατασκευή της πραγματικότητας. Το πολιτισμικό τοπίο διαιρείται έτσι στα επιμέρους διαχωρισμένα στοιχεία των ανθρωπογενών παρεμβάσεων στο φυσικό περιβάλλον, τα οποία δημιουργούν, με τη σειρά τους, ένα πυκνό δίκτυο συσχετισμών (Jones 2003, 32). Συνεπώς, δημιουργείται η σύνθεση μιας αντικειμενικής πραγματικότητας, ένας ολόκληρος και ιδιαίτερος πολιτισμός με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και ιδιότητες (Shalins 2003, 120–121).

Η ανάγνωση των σημασιακών και εννοιολογικών επιστρώσεων που συγκροτούν το πολιτισμικό τοπίο δημιουργεί, λόγω της πυκνότητάς της, μια ενδεχόμενη απόσταση σε όσους δεν ανήκουν σε αυτό και απαιτείται χρόνος να αποκαλυφθεί το πλήθος των σημασιολογικών επιστρώσεων που το συγκροτούν. Η τουριστική ανάπτυξη, λόγω της ευκινήσιμότητάς της και της ταχύτητας με την οποία επενεργεί στο πολιτισμικό τοπίο, αλλά και των εξαρτημένων αντιδράσεων που παράγει και το μεγάλο εύρος των αλλαγών που δημιουργεί, καθώς και την πλεονασματικότητα ή αλλιώς πληθωρικότητα των επιλογών (εισαγωγή δεδομένων εκτός πολιτισμικού τοπίου), μπορεί να λειτουργήσει καταλυτικά για τη δημιουργία εισοδήματος στις μικρές κοινωνίες, αλλά συνάμα μπορεί να συμβάλει στην εισαγωγή εξωγενών στοιχείων –στην εισαγωγή, θα λέγαμε, όρων εκτός συστήματος–, αλλά και την αλλοίωση, σε ορισμένες περιπτώσεις, της ταυτότητας του πολιτισμικού τοπίου.

Η γέννηση ενός Οικομουσείου

Τα πολιτισμικά τοπία δεν είναι μουσειακά αντικείμενα αλλά κατοικημένα, ζωντανά τοπία. Η ερμηνευτική προσέγγιση σε αυτά τα τοπία εκκινεί από τη σημασία του αρχικού στοιχείου, το οποίο διατηρείται επί τόπου (in situ), και προχωρά στην ιδιαιτερότητα του άμεσου φυσικού χώρου σχετικά με την πολιτισμική του ιστορία, με τρόπο ολιστικό και διεπιστημονικό. Ως εκ τούτου, η διατήρηση, η διαχείριση και η ερμηνεία τους μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο στο πλαίσιο λειτουργίας ενός Οικομουσείου. Σε ένα Οικομουσείο, ο εκθεσιακός χώρος διασπά τη συμβατική αντίληψη του περιορισμού του στο κέλυφος ενός κτηρίου και εκτείνεται σε ένα μικρό ή μεγάλο τμήμα του ανθρωπογενούς τοπίου, εμπεριέχοντας και αναδεικνύοντας τις διάφορες παραμέτρους που το ταυτοποιούν. Η ερμηνευτική του λειτουργία αγκαλιάζει το σύνολο της κληρονομιάς, προχωρώντας πέρα από την επιτόπου ερμηνεία του παρελθόντος (δεν δημιουργείται μια νησίδα παρελθοντικού χρόνου μέσα στον σύγχρονο κόσμο) στην ταυτόχρονη σύνδεση με την τοπική κοινωνία και την εξέλιξή της (Maggi & Falletti 2000). Έτσι, αντανakλώνται οι αντιλήψεις της Νέας Μουσειολογίας, οι οποίες προβάλλουν τον διεπιστημονικό χαρακτήρα των μουσείων, την οργανική τους σύνδεση με την τοπική κοινωνία στην οποία αναπτύσσονται, την ολιστική ερμηνευτική προσέγγιση και, τέλος, τη συμμετοχική διαχείριση.

Για την ολοκληρωμένη ανάδειξη των στοιχείων φυσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς προτείνεται η δημιουργία ενός Πολυκεντρικού Γεωπεριβαλλοντικού και Πολιτισμικού Δικτύου. Η κεντρική ιδέα της υποδομής συγκροτείται γύρω από την έννοια της εξακτίωσης στο χώρο των λειτουργιών ενός πολυκεντρικού δικτύου, ερμηνεύοντας ολιστικά την πολιτισμική εξέλιξή του. Ως βασικά συνθετικά στοιχεία του δικτύου αναγνωρίζονται οι διαφορετικοί τύποι πολιτισμικών τοπίων και γεωτόπων, τα αρχιτεκτονικά κτίσματα και οι

άνθρωποι του παρόντος, τα οποία, λειτουργώντας συμπληρωματικά μεταξύ τους, συγκεντρώνουν και ταυτοχρόνως διαχέουν τη διαθέσιμη πληροφορία και γνώση. Η ενοποίηση των συνθετικών στοιχείων του δικτύου θα πραγματοποιηθεί με τον αντίστοιχο αριθμό θεματικών διαδρομών.

Οι θεματικές διαδρομές συγκροτούν από τη φύση τους ένα προνομιακό πεδίο τεκμηρίωσης, λόγω του ανοικτού και δυναμικού τους χαρακτήρα, εφ' όσον εγγράφονται σε έναν φυσικό χώρο, από τα χαρακτηριστικά του οποίου διαμορφώνεται ένα ανθρωπογενές τοπίο στο πλαίσιο μιας διαδραστικής διαδικασίας. Μια θεματική διαδρομή υποδηλώνεται από τα υλικά στοιχεία, τα οποία την συγκροτούν στο χώρο, ενώ προσλαμβάνει το ιδιαίτερο περιεχόμενο και νόημά της, και από τα στοιχεία της άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς.

Από την άποψη της μεθοδολογίας βασικές προϋποθέσεις για την επιτυχή διερεύνηση και τεκμηρίωση μιας θεματικής διαδρομής είναι η πολυεστιακή της προσέγγιση, ώστε να αναγνωριστεί η ιδιαίτερη ταυτότητά της και να στοιχειοθετηθούν τα υλικά και άυλα στοιχεία, τα οποία αρθρώνονται στο χρόνο και τον γεωγραφικό χώρο, χάρη στη συνάντηση και το διάλογο, στη συναλλαγή και την ανταλλαγή μεταξύ των ανθρωπίνων υποκειμένων και των ιστορικών περιόδων που αυτοί ζουν. Πιο συγκεκριμένα, αποτυπώνονται (Αυγερινού-Κολώνια 2009):

- οι δυναμικές, κοινωνικές, οικονομικές, εμπορικές, πολιτισμικές εκφράσεις ως αποτελέσματα ανταλλαγών μεταξύ περιοχών,
- τα χαρακτηριστικά περιοχών, που αφορούν σε συγκεκριμένες ιστορικές και πολιτισμικές σχέσεις,
- οι εκδηλώσεις κινητικότητας και σχέσεων μεταξύ διαφορετικών πολιτισμικών και εθνοτικών ομάδων,
- οι πολιτισμικές εκδηλώσεις και τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζονται κοινά σε διαφορετικές κοινωνίες, είτε αυτές βρίσκονται σε μία ή σε διαφορετικές περιοχές.

Οι διαδρομές θα συνοδεύονται από μια δομημένη αφήγηση με κεντρικό άξονα τη σχέση ανθρώπου-φύσης για κάθε ένα πολιτισμικό τοπίο (Nagy 2012), η οποία θα λειτουργήσει ως μια εφαρμοσμένη πρακτική ερμηνείας του πολιτισμικού τοπίου, αποσκοπώντας στην καλλιέργεια συνείδησης των επισκεπτών σχετικά με το τοπίο. Η «συνείδηση τοπίου» (landscape conscience) αποτελεί το σύνολο των πνευματικών, συναισθηματικών και βιωματικών δεσμών που χαρακτηρίζουν τις σχέσεις ενός ανθρώπου ή ενός λαού με τα πολιτισμικά τους τοπία (Παυλής 2012).

Πολιτισμικά τοπία στην περιοχή του Ζαγορίου Ιωαννίνων

Στην ευρύτητα του πολιτισμικού τοπίου θα πρέπει να σκεφτούμε τις σχέσεις που συνάπτονται μεταξύ των ενσώματων υποκειμένων και των πραγμάτων, αλλά και τις συσσωρευμένες διαστρώσεις της ιστορικότητας του τοπίου που προκύπτουν από αυτή τη σχέση. Τα πράγματα υπάρχουν στο πρωταρχικό βάθος του τοπίου στη φυσικαλιστική του εκδοχή, ως αισθητά, αλλά ταυτοχρόνως υπάρχουν στο πολιτισμικό τοπίο και στην αντικειμενική τους διάσταση, που αφορά στο βαθμό της ανθρώπινης συνειδητότητας, δηλαδή ως πράγματα με συγκεκριμένο ιστορικό φορτίο μιας δεδομένης εποχής. Από αυτή τη διπλή ύπαρξη η υλικότητα και η ιδέα του πράγματος νοείται στη διαφορά μεταξύ αισθητού και νοητού. Το πράγμα υπάρχει στον πρωταρχικό χώρο ως αισθητό, αλλά και στην ανθρώπινη συνείδηση ως αντικείμενο-πράγμα που συνάπτει μια συγκεκριμένη σχέση με μια δεδομένη ιστορική συνθήκη. Αυτή η διαφορά εδράζεται ακριβώς επάνω στην εμπειρική διαφορά της λειτουργίας του πράγματος στο τοπίο τόσο ως σημαίνον όσο και ως σημαινόμενο. Το πράγμα λαμβάνει χώρα υπό δύο διαστάσεις. Μια στην υλική του υπόσταση, υπάρχοντας στην εξωτερικότητα του αισθητού κόσμου, και μια δεύτερη, ως έκφανση και αποκάλυψη της νοητικότητας, ως υπάρχον στην εσωτερικότητα του ενσώματου εαυτού που στοχάζεται τον κόσμο.

Ταυτοχρόνως, η σχέση ενσώματου υποκειμένου και πολιτισμικού τοπίου είναι ξανά μια διπολική σχέση. Το τοπίο υπάρχει ως η αίσθηση μιας εξωτερικής μνήμης και ως νοητή συνθήκη για το υποκείμενο που το στοχάζεται. Στο Οικομουσείο το ζήτημα είναι να αντιληφθούμε αυτή τη συστηματική και διαπλεκτική σχέση αισθητού και νοητού, ότι το πράγμα στο τοπίο υφίσταται υπό δύο συνθήκες, αυτή που αφορά σε εκείνον που το αντιλαμβάνεται και στο ίδιο ως αντιλαμβανόμενο. Υπάρχει, λοιπόν, το πράγμα ως η τεκμηρίωση μιας αισθητικής-νοητικής διαφοράς σε ένα τοπίο που λειτουργεί υπέρ της κατασκευής μιας διαφοράς, αλλά που καθίσταται γενεαλογικά οριζόμενο από την ιστορία, άπαξ και το πράγμα λειτουργήσει ως σημείο προς σκέψη.

Στην ιστορική του διάσταση το πράγμα λειτουργεί όπως το σημείο μιας γραφής και στη φυσικαλιστική του εκδοχή όπως το ανάπτυγμα μιας ομιλίας, η οποία τελεί εν σιωπή και μπορεί, ανά πάσα στιγμή, να εκδιπλωθεί. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση το πράγμα υπάρχει ως δύναμη εκδήλωση ή φανέρωση της ουσίας του. Για να αντιληφθούμε ακριβώς τη σχέση πράγματος και τοπίου θα πρέπει να μιλήσουμε για το πράγμα με τους όρους της ιστορικότητας και της εποχής που το καθιστούν αυτό ως τέτοιο και όχι ως κάτι άλλο, αν ανήκε σε διαφορετική χρονική περίοδο. Αλλά και το πολιτισμικό τοπίο στην πραγματοειδή του πραγμάτωση, όταν υπάρχει διά του πράγματος, λειτουργεί ως η εξωτερίκευση της ιστορικής μνήμης του πράγματος. Λειτουργεί λοιπόν ανάμεσα στο πράγμα και το πολιτισμικό τοπίο μια σχέση συμπληρωματικότητας και εξάρτησης, καθώς το πράγμα εντός του τοπίου υπάρχει ως αισθητό αντικείμενο, αλλά και ως νόημα της σκέψης, ως γραφή (όταν λειτουργεί ως η εξωτερίκευση της μνήμης), και ως ομιλία (όταν λειτουργεί ως η εσωτερικευμένη σκέψη του υποκειμένου που στοχάζεται τη θέση του πράγματος εντός του πολιτισμικού τοπίου). Ο στοχασμός για το πράγμα μέσα στο πολιτισμικό τοπίο υπάρχει πάντα ως στοχαζόμενο βάθος που αφορά στην απόσταση του υποκειμένου από το πράγμα του τοπίου. Το πράγμα υπάρχει ταυτοχρόνως και στην εμπεριέχουσα κίνηση του υποκειμένου, όπως κινείται εντός του πολιτισμικού τοπίου (Morris 2004, 122–126).

Σε αυτή την οπτική το γεφύρι, για παράδειγμα, είναι πλέον για το κινούμενο υποκείμενο διαβατό, λαμβάνει χώρα εντός του πολιτισμικού τοπίου σε σχέση με την κίνηση του υποκειμένου που το πλησιάζει για να διέλθει μέσω αυτού. Τα πράγματα εντός του τοπίου υπάρχουν έτσι και σε σχέση με τη σύγκλιση προς αυτά ή με την απομάκρυνση από αυτά του υποκειμένου. Άρα, τα πράγματα και το πολιτισμικό τοπίο υφίστανται και ως συνήθειες και χρήσεις. Ως εκ τούτου, σκοπός του Οικομουσείου είναι να αποκαταστήσει τη σχέση του αποσπασμένου σώματος σε μια σχέση σεβασμού ως προς τον τρόπο που το σώμα κινείται εντός του τοπίου και λαμβάνει θέση απέναντι στα πράγματα. Αλλά και η αποκατάσταση της δομικής σχέσης των πραγμάτων εντός του τοπίου έχει άμεση σχέση με την κίνηση του σώματος εντός του, με τον εγκλεισμό εντός της συνείδησης της γνώσης του πολιτισμικού τοπίου. Δηλαδή τα πράγματα λειτουργούν εντός του σώματος στη νοητική τους διάσταση ως πράγματα περικλειόμενα στο δι' εαυτόν του υποκειμένου.

Ο βαθμός της συνειδητότητας για το πράγμα αποκαλύπτει και το μέγεθος της περικλεισης του πράγματος εντός του εαυτού, αλλά και την ποιοτική σχέση με τον κόσμο στη βάση μιας έγνοιας και φροντίδας για αυτό που ονομάζουμε ενότητα φύσης και πολιτισμού. Σε αυτή την «τοπολογία της περικλεισης» (Morris 2004, 127), που αποκαλύπτει και το μέγεθος του ενδιαφέροντος για τον κόσμο και που κατ' ουσίαν παραπέμπει σε έναν και ολόένα μεγαλύτερο βαθμό συνειδητότητας για τη θέση του υποκειμένου στον κόσμο, βασίζεται η ολιστική διαχείριση που προτείνει το Οικομουσείο. Πρόκειται για μια διαχειριστική πρακτική που δουλεύει διαρκώς με περικλείσεις και που συνιστά μια επίμοχθη δραστηριότητα. Δεδομένου ότι αυτές οι περικλείσεις δημιουργούν συνειδητότητα, αποκαθιστούν και τις σχέσεις των πραγμάτων στη μεταξύ τους απόσταση. Προκύπτει, όμως, και κάτι ακόμη πιο σημαντικό μέσα από την ανάγκη της νοητικής περικλεισης των πραγμάτων ή αλλιώς της νοητικής ενσωμάτωσής τους. Να αποδεσμευτεί η ολότητα του

πράγματος από την αποκλειστική κηδεμονία της μνήμης μέσα από την καλλιέργεια ενός ολοένα και μεγαλύτερου βαθμού συνειδητότητας γι' αυτό. Δεν επαφίεται αποκλειστικά στο παρελθόν και τη μνήμη η νοηματοδότηση του πράγματος, αλλά στο βαθμό της περικλείσής του, δηλαδή στην έγνοια για αυτό. Κατ' ουσίαν, αυτό που το Οικομουσείο προτείνει για τη γνώση του τόπου είναι η συσσώρευση της έγνοιας για τη ζωή του πράγματος. Κατά συνέπεια, μέσω του Οικομουσείου, το πολιτισμικό τοπίο φέρνει μέσα του την εγγραφή της έγνοιας για το πράγμα, καθίσταται μια συνθήκη όπου επικάθονται οι έγνοιες και οι φροντίδες για τα πράγματα του τοπίου. Το πολιτισμικό τοπίο βιώνεται έτσι ως ένας άλλος τόπος παρουσίας, δηλαδή ως η αυτοπαρουσία της έγνοιας για αυτό.

Στην ανάγνωση του τοπίου θα πρέπει να έχουμε εκ προοιμίου κατά νου και μια άλλη εξηγητική αρχή. Θα την ονομάζαμε την πρωταρχική αλήθεια μιας «απόκρυφης θεμελιακότητας» που αφορά στην προϋπάρχουσα της ανάγνωσής μας σχέση των πραγμάτων εντός του πολιτισμικού τοπίου. Η άποψη για το χώρο που μπορεί να εκλάβουμε είναι στην ουσία η συνάντηση προγενέστερων σχέσεων για το χώρο που συνάπτουν μεταξύ τους τα πράγματα του τοπίου. Η πρωταρχική αλήθεια είναι εκεί προεγκατεστημένη και κρυπτόμενη, ενώ συνιστά τη συνθήκη ύπαρξης των πραγμάτων. Συνεπώς, αυτή η προγενέστερη της παρουσίας μας σχέση ορίζει και μορφοποιεί συνάμα τη δική μας αίσθηση για το βάθος του χώρου και του τοπίου. Η άποψη του παρατηρητή-υποκειμένου για το χώρο δεν είναι λοιπόν απλώς η σχέση του δι' εαυτόν του σώματός του με το τοπίο, αλλά η συνάντηση ισάριθμων υπαρκτικών σχέσεων, π.χ. της ύπαρξης του δημιουργού του γεφυριού με την ύπαρξη του παρατηρητή ή του περιπατητή του γεφυριού. Υπό αυτή τη συνθήκη, το γεφύρι δεν υπάρχει εντός του τοπίου ως η υλική φάνερωση των υλικών συναρμογής του, αλλά και ως το αποτέλεσμα της ύπαρξης των μαστόρων του, όπως και του δημιουργού αρχιτεχνίτη. Άρα, τα πράγματα είναι καθ' εαυτά μορφές αναγνώρισης διαφορετικών υπάρξεων. Το βάθος λοιπόν του πολιτισμικού τοπίου παραμένει έγκλειστο σε μια σειρά συνθηκών που αφορούν στις σχέσεις μεταξύ των υπάρξεων των υπευθύνων για τα πράγματα του τοπίου, στις σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων και τη σχέση των δύο προηγούμενων με το τοπίο μέσα στο οποίο τοποθετούνται τα πράγματα. Συνεπώς, η οντολογία του πολιτισμικού τοπίου εδράζεται στην αναγνώριση της συγκροτημένης ενότητας που προκύπτει, αν συνυπολογιστούν όλες οι σχέσεις στην ολότητά τους, αλλά και οι επιμέρους τάξεις των εξαρτήσεών τους.

Θα πρέπει, ωστόσο, να δεχθούμε ότι ένα τοπίο από την πλευρά του αισθητού, παρατηρώντας το κανείς χωρίς να του αφιερώσει χρόνο για να ανακαλύψει την αρθρωμένη ενότητα των σημασιών του, τη δυνατότητά του να υπάρχει ως ένα σημασιολογικό σύστημα σημασιόντων συμβόλων, προσιδιάζει με ένα κείμενο που προαπαιτούμενο για τη ζωτικότητα του είναι η ύπαρξη μιας εγγράμματης κοινότητας, ειδάλως παραμένει μια απόμακρη και εγκρυπτόμενη ιστορία. Το τοπίο με τα πολιτισμικά του στοιχεία θα μπορούσε με τη σειρά του να παραλληλιστεί με τη γραφή ή με την αναπαράσταση μιας ομιλούμενης γλώσσας που η πρόσβαση σ' αυτή προϋποθέτει τη χρήση ενός κοινού κώδικα, ώστε να αποκρυπτογραφείται το τεράστιο και πυκνό δίκτυο των σημασιόντων του. Δεν μπορούμε να συνυπολογίσουμε την πρόσληψη των πραγμάτων εντός του τοπίου χωρίς την επαρκή αφοσίωση σε αυτά, καθώς ούτε πάντα διαθέσιμα-προς είναι, ούτε ασυνεχή. Ασυνεχή και μη διαθέσιμα-προς τα καθιστά η νοητική απόσταση του ανθρωπίνου υποκειμένου από αυτά. Το υποκείμενο πρέπει να διαχειριστεί με εξαιρετική υπομονή το ζήτημα του νοήματος και της αλήθειας του πολιτισμικού τοπίου. Ουσιαστικά, το τοπίο περιμένει από το υποκείμενο να εντάξει σε ένα σύστημα γραφής και ομιλίας την εικόνα του τοπίου που εκ πρώτης άποψης είναι δυνάμει σιωπηλό ή διαφορετικά ανιστορικό.

Συνεπώς, η ολιστική προσέγγιση του υπό μελέτη πολιτισμικού τοπίου του Ζαγορίου Ιωαννίνων υπαγορεύτηκε από την ίδια τη φυσιογνωμία του τοπίου, καθώς αποτελεί μια αδιάσπαστη ιστορική, γεωπεριβαλλοντική και πολιτισμική ενότητα. Το Ζαγόρι βρίσκεται εντός των ορίων του Γεωπάρκου Βίκου-Αώου και ταυτοχρόνως αποτελεί ένα ιδιαίτερο δίκτυο πολιτισμικών

τοπίων, σύμφωνα με τα περισσότερα κριτήρια που θέτουν οι Lennon & Mathews (1996), Mitchell & Buggey (2000) και Wu (2010):

- ενσωματώνει τα διακριτά χαρακτηριστικά ενός τύπου, μιας περιόδου ή μιας μεθόδου οικοδόμησης,
- έχει προσφέρει ή κατά πάσα πιθανότητα μπορεί να προσφέρει σημαντική πληροφορία για την προϊστορία ή την ιστορία,
- παρουσιάζει σημαντικά στοιχεία φυσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς,
- αποτυπώνει τη στενή αλληλεπίδραση μεταξύ φύσης και πολιτισμού.

Στο παρόν άρθρο η σκιαγράφηση του Ζαγορίου ως γεωπολιτισμικής ενότητας αφορά στα υλικά δημιουργήματα του ανθρώπου στον φυσικό χώρο, όπως αυτά διαμορφώθηκαν στους 18ο και 19ο αιώνες. Σκάλες, γεφύρια, υδρόμυλοι, βρύσες, καλύβες, αλώνια, αναβαθμοί, χάνια, πέτρινοι οικισμοί, πλατείες, εκκλησίες, μοναστήρια, ξωκλήσια και εικονίσματα, εναρμονίζονται με δάση, βράχους, φαράγγια, σπηλιές, πηγές, ποτάμια. Οι κατασκευές αυτές εξηγούν, με τον τρόπο τους, την οργάνωση του χώρου, τη συγκρότηση της κοινωνίας και κυρίως τις παραγωγικές σχέσεις της προβιομηχανικής περιόδου.

Ένας από αυτούς τους λιθόστρωτους δρόμους του παρελθόντος είναι η διαδρομή που ενώνει το χωριό Κήποι με το χωριό Κουκούλι. Το τοπωνύμιο Κουκούλι (Οικονόμου 1991, 164) προέρχεται από τη λατινική λέξη *cuculla* που σημαίνει βράχος και το τοπωνύμιο Κήποι (παλαιό όνομα Μπάγια) (Οικονόμου 1991, 154) από το σλάβικο *bajira* που σημαίνει λουτρό, ανταποκρινόμενο στο εντυπωσιακό περιβάλλον που δημιουργούν τα ποτάμια γύρω από το χωριό. Τα τοπωνύμια, ως σιωπηλοί χάρτες, ήταν απαραίτητα για την αναγνώριση των σημείων του χώρου. Η ονομασία τους είχε συχνά μια ιστορία πίσω της (πολιτισμός), η οποία περνώντας στον φυσικό χώρο (περιβάλλον) τον πλούταινε. Με τον τρόπο αυτό οι άνθρωποι αύξαναν το δέσιμο τους με τη φύση και συνάμα διατηρούσαν τα γεγονότα στη μνήμη τους. Η ιδιαιτερότητα του φυσικού χώρου γύρω από τα δύο αυτά χωριά μας κληροδότησε μια μοναδική λιθόστρωτη διαδρομή με ιδιαίτερα δομικά στοιχεία. Ας την ανακαλύψουμε μέσω μιας δομημένης αφήγησης στο πλαίσιο λειτουργίας ενός Οικομουσείου.

Δομημένη αφήγηση: «Ο πολιτισμός της μετακίνησης ένωσε τα χωριά του Ζαγορίου με σημαντικά εμπορικά και οικονομικά κέντρα του εξωτερικού και έφερε ευημερία»

Ας αποπειραθούμε τώρα να κατανοήσουμε μια από τις συνθήκες της οργάνωσης του πολιτισμικού τοπίου, που αφορά στην παρέμβαση της τεχνικής και της τεχνολογίας επάνω στο φυσικό περιβάλλον. Είναι σαν να αντικαθίσταται η ομιλία από τη γραφή, ο κίνδυνος από την ελαχιστοποίηση ή εξάλειψη της διακινδύνευσης (Borgmann 1992, 118–119). Το γεφύρι, σε σχέση με το θορυβώδες και απειλητικό ποτάμι που κυλάει από κάτω, λειτουργεί ως το αντίστροφο του κινδύνου και του θορύβου. Ένας υδρόμυλος, ακινητοποιεί την ένταση του νερού και αλέθει τα δημητριακά που εξασφαλίζουν την επιβίωση, μετατρέποντας έτσι την επιθετική ενέργεια σε δημιουργικό αποτέλεσμα. Αυτή η διαδικασία της μετατροπής της φύσης σε πολιτισμό, της κυριαρχίας του πολιτισμού και της τεχνικής του στις γενεσιουργές συνθήκες της φύσης, λειτουργεί προσθετικά και βοηθητικά ώστε να περιορίζει, κατά το δυνατόν, τα όρια των απωλειών. Συνεπώς, οι ανθρωπογενείς παρεμβάσεις στο τοπίο θα μπορούσαν να διαβαστούν και υπό τη συνθήκη μιας περιθωριοποίησης που επιβάλλουν στη φύση, της περιορίζουν τον ζωτικό χώρο, δημιουργώντας νησίδες ασφάλειας και συνθήκες ευημερίας για το ανθρώπινο υποκείμενο.

Το πολιτισμικό τοπίο με τις ανθρωπογενείς παρεμβάσεις καθίσταται ένα τοπίο όπου πολλαπλασιάζεται η τεχνική ως υπόσταση και συνεπώς το τοπίο συμμετέχει στην οικουμενικοποίηση της τεχνικής. Καθίσταται παραδειγματικό στη σημειολογία των τεχνικών αλλαγών. Η ανάπτυξη των τεχνικών, από τη μια, κατασκευάζει εντός του τοπίου μια εκμηχάνιση της ζωής και, από την άλλη, μια περιθωριοποίηση της φυσικής υπόστασης του τοπίου χάριν της

τεχνικοποίησης. Οτι προστίθεται (ή αλλιώς αφαιρείται από τη φύση λόγω της παρέμβασης) είναι το νέο, το καινοφανές, η άρση των καταναγκασμών της φύσης, ενώ ότι παραμένει στη φύση και τη ζωτικότητα της είναι η παράδοση, ο συνεχής και επαναλαμβανόμενος χρόνος των αναγεννήσεων της και των θανάτων της. Άρα, οι ανθρωπογενείς παρεμβάσεις στο πολιτισμικό τοπίο κατασκευάζουν ασυνέχειες και αφαιρούν διαρκώς από τη φύση τη φυσικαλιστική της υπόσταση. Εκμηχάνιση και περιθωριοποίηση της φύσης μέσω της τεχνικής παρέμβασης είναι οι δύο νέες συνθήκες που μας αποκαλύπτει η γνώση για το πολιτισμικό τοπίο. Το τοπίο μας αποκαλύπτεται ως κατάτμηση επί της συνέχειας του φυσικού, ως άρση των καταναγκασμών της φύσης, ως οι μακροχρόνιες διαδικασίες εκμηχάνισης.

Το Ζαγόρι είναι ένας τόπος που περιβάλλεται από βουνά, χαράδρες και ποτάμια. Το να προσεγγίσει κανείς έναν τέτοιο τόπο διακόσια χρόνια πριν ήταν ταξίδι ολόκληρο. Συγκοινωνίες και οδικό δίκτυο δεν υπήρχαν, παρά μόνο μουλάρια και λιθόστρωτα μονοπάτια. Οι κοινότητες που έζησαν, ανά τους αιώνες, σε αυτό το περικλειστο τοπίο των βουνών ανέπτυξαν ένα περίτεχνο σύστημα διαδρομών που επέτρεπε την επικοινωνία μεταξύ των χωριών της περιοχής, αλλά και με τα πλησιέστερα αστικά κέντρα. Τα ταξίδια πάντα ελκύουν τους ανθρώπους. Η γοητεία που τους ασκούν οφείλεται τόσο στο ότι τους επιτρέπουν να ανταλλάσσουν εμπορεύματα και ιδέες, όσο και στο ότι τους γνωρίζουν άγνωστους τόπους και τους φέρνουν σε επαφή με άλλους πολιτισμούς. Έτσι και στον τόπο αυτό οι άνθρωποι ταξίδευαν: αγωγιάτες, έμποροι, μπουλούκια μαστόρων, πραματευτάδες και βοσκοί κυκλοφορούσαν στα οροπέδια, στα δυσπρόσιτα φαράγγια, στα άγρια ποτάμια, στα δάση τα κατάφυτα από αγριολούλουδα. Μετέφεραν τις τέχνες τους και την πραμάτειά τους, τα ζώα και το βίος τους, τις ιδέες και τις παραδόσεις τους.

Για να παρακάμψουν τα εμπόδια της φύσης, οι άνθρωποι δημιούργησαν υποδομές: μονοπάτια στις πλαγιές των βουνών, καλντερίμια, γεφύρια και πέτρινες σκάλες. Παντού βρίσκουμε ίχνη της γόνιμης συνύπαρξης φύσης και ανθρώπου. Οι κοινωνίες που κατοίκησαν τον συγκεκριμένο χώρο μέσα στην ιστορία λειτούργησαν με γνώμονα το σεβασμό στο περιβάλλον και αναπτύχθηκαν με βάση τις δυνατότητες που τους παρείχε αυτό. Η μετακίνηση, που γινόταν με τα πόδια ή με τα ζώα, διαρκούσε πολλές ώρες, ακόμα και μέρες, και καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από τις καιρικές συνθήκες και από την εποχή –το χειμώνα τα μονοπάτια καλύπτονταν από χιόνι και τα χωριά αποκλείονταν.

Η περιοχή οφείλει σε μεγάλο βαθμό τον σημερινό της χαρακτήρα σε όλα αυτά τα μονοπάτια και τα καλντερίμια. Αυτά επέτρεψαν σε εκατοντάδες ανθρώπους να εμπορευτούν τα προϊόντα τους και κυρίως να διαδώσουν σε όλη την Ελλάδα, τη Βαλκανική, μα και πιο πέρα, στην Ευρώπη και την Αμερική, τη μαεστρία τους στην αρχιτεκτονική, στη λαϊκή και θρησκευτική ζωγραφική, στην ξυλογλυπτική, με την αποτίναξη έτσι της εσωστρέφειας που προκαλούσε η απομόνωση του βουνού.

Οι δρόμοι

Οι δρόμοι εντός των χωριών ονομάζονται «στράτες», λέξη που καταδεικνύει τη σχέση της Ηπείρου με τα Επτάνησα και την Ιταλία ή «σοκάκια» (Χρηστίδης 2004). Ρυμοτομικές γραμμές και γεωμετρία απουσιάζουν. Τα όρια του δρόμου καθορίζονται από την ανάγκη του να υπάρχει αρκετός χώρος, ώστε αν διασταυρωθούν δύο φορτωμένα ζώα να μπορούν να περάσουν ταυτοχρόνως στους κύριους δρόμους (2,5-3μ.) και τους δευτερεύοντες φορτωμένο ζώο με πεζό (1,5μ.). Η επιφάνεια κυκλοφορίας καλείται «λιθόστρωτο» λόγω του υλικού πλακόστρωσης (ασβεστόλιθος ή σχιστόλιθος). Όταν η κλίση αυξάνεται πάνω από 15% περίπου κατασκευάζεται «καλντερίμι», όπου οι λίθοι τοποθετούνται περίπου όρθιοι, σε επαφή μεταξύ τους και όχι απαραίτητα σε σειρές. Έτσι, αυξάνεται η πρόσφυση του πατήματος, η οποία ενισχύεται από σειρές με «αρκάδες»,² όπου όσο μεγάλωνε η κλίση τόσο πυκνότερες γίνονταν

² Αρκάδες-όρθιες πέτρες ενσωματωμένες στην κατασκευή που εξέχουν όμως από αυτή.

αυτές οι σειρές. Μάλιστα, ο λαϊκός τεχνίτης εκμεταλλευόταν το άσπρο χρώμα του ασβεστόλιθου για τις αρκάδες, ώστε να επισημαίνονται τη νύχτα. Η διευκόλυνση της κυκλοφορίας των φορτωμένων ζώων δεν καθόρισε μόνο τα όρια των δρόμων, αλλά και τη διαμόρφωση των στροφών και των διασταυρώσεων των δρόμων.

Τα Πετρογέφυρα

Τα πετρογέφυρα (Μαντάς 1984, Μαντάς 1987, Μαντάς 2007) αποτελούν ένα συμπαγές, αλλά μη πειθαρχημένο, δομικό σύνολο οριζόμενο από το υλικό κατασκευής τους. Οι λαϊκές αυτές κατασκευές αποκτούν μια ταυτότητα με βάση τα χαρακτηριστικά του κάθε τόπου, καθιστώντας καθένα από αυτά μοναδικό. Η θέση του κύριου τόξου αποτελεί την κύρια επιλογή του λαϊκού τεχνίτη με γνώμονα την εμπειρία και το θεμέλιο, ολοκληρώνοντας την κίνησή τους σε ημικυκλική τροχιά. Ο διάδρομος διάβασης στην αντίπερα όχθη διαγράφει τολμηρή τροχιά με τις αρκάδες και τα παραπέτα να στηρίζουν περισσότερο ψυχολογικά παρά ουσιαστικά τους διαβάτες (Φραγκούλης 1996): «Δεν πέρασε ώρα πολλή, φτάσαμε επί τέλους στο ποτάμι. Το βουητό άκουσα πρώτα, σιγά-σιγά ξεχώρισα και το νερό. Είχε φουσκώσει ίσα με πάνω, χόχλαζε και άφριζε, κύλαγε θολό και ορμητικό, παράσερνε κοτρόνες, ξύλα κι ότι έβρισκε μπροστά του –αυτό κι αν δεν ήταν ανήμερο θεριό. Χάρηκα κι ανακουφίστηκα όταν ξεπρόβαλλε μπροστά μου το πέτρινο γεφύρι, είχε μακρύ πεζούλι κι από τις δύο μεριές που ένωνε τις μεγάλες καμάρες στη μέση. Αφού ξεπέξεψαν οι ηλικιωμένοι και τα παιδιά, άρχισαν να τραβούν τα ζώα ένα-ένα από τα καπίστρια, να ανέβουν και να κατέβουν το γλιστερό πλακόστρωτο πάνω από τη θολωτή καμάρα. Κι εκείνα δύσκολα βηματίζουν, άλλα χλιμίντριζαν τρομαγμένα κι άλλα στύλωναν τα πόδια κι έμεναν στον τόπο, σαν έβλεπαν από ψηλά να κυλά με δύναμη το νερό από κάτω κι άκουγαν το συνεχόμενο βουητό. Τίποτα δεν υπήρχε να σε κρατήσει πάνω στο γεφύρι, αν παραπάταγες, θα σε έπαιρνε μαζί του το ποτάμι. Ζαλίστηκα από τη γρηγοράδα που κύλαγε το νερό κι έκλεισα τα μάτια για να ισορροπήσω. Δεν τα κατάφερα και για σιγουριά ξάπλωσα κάτω και μπουσουλώντας με τα τέσσερα έφτασα στη χωραφιά απέναντι».

Σε καμία άλλη περιοχή της Ελλάδας δεν θα συναντήσουμε αυτή την πυκνότητα γεφυριών όπως στο Ζαγόρι. Τα πολλά ποτάμια και οι απότομες πλαγιές των φαραγγιών απαιτούσαν την κατασκευή γεφυριών σε πολλά σημεία. Ένα γεφύρι για να χτιστεί χρειαζόταν μεγάλη τέχνη και πολλά χρήματα. Τα περισσότερα έγιναν τον 18ο και τον 19ο αιώνα, τότε που το Ζαγόρι βρισκόταν σε ακμή και τα χρηματοδότησαν πλούσιοι Ζαγορίσιοι ευεργέτες, από τους οποίους έπαιρναν και το όνομά τους. Η αναχώρηση των μαστόρων των γεφυριών, που ξεκινούσε την περίοδο των Αποκριών, και η επιστροφή τους στα χωριά τους, λίγο πριν από τις εορτές των Χριστουγέννων, αποτελούσαν δύο από τα πιο σημαντικά γεγονότα στη διάρκεια του χρόνου.

Οι Μαστόροι-Δομήτορες-Κιοπρουλήδες³-Κουδαραίοι⁴

Ανώνυμοι άνθρωποι σμιλεμένοι από τη μακραίωνη τέχνη-τεχνική που εξασκούσαν. Γλαφυρή η περιγραφή του Μαμμόπουλου (1973, 18): «Αλύγιστοι στους σωματικούς πόνους, σκληραγωγημένοι με τροχισμένο μυαλό από την έλλειψη αγαθών, που η άγονη πατρίδα τους με φειδώ τους παρείχε. Τους διακρίνει το οξύ πνεύμα και η παρατηρητικότητα, φιλεργία και η υπομονή για να αντιμετωπίσουν τις ποικίλες αντιξοότητες της ζωής. Είναι οικονόμοι, τίμιοι στις συναλλαγές τους, φιλήσυχοι και νομοταγείς. Είναι φιλοπαίγμονες (χωρατατζήδες), ευφυολόγοι, που από την έλλειψη οποιασδήποτε μορφώσεως φτάνουν στη χοντρή σάτιρα

³ Από την τουρκική λέξη *köprü* (γεφύρι).

⁴ Ο περιοδεύων βιοτεχνισμός είχε σπάσει τα εθνοτικά φράγματα της Βαλκανικής. Κινούμενος ανάμεσα σε αλλόγλωσσους πληθυσμούς και για λόγους επαγγελματικής ανάγκης δημιούργησε δική του συνθηματική γλώσσα όπως τα σώπικα των βαγενάδων, τα αλειφιάτικα των καλαντζήδων, τα κουδαρίτικα των μαστόρων, τα μπουκουραϊίκα των ραφτάδων και τα ρόμκα των γύφτων.

(μαστορικά χωρατά). Ασκούν σαν τεχνίτες την «τέχνη των τεχνών», την αρχιτεκτονική, που πλαισιώνεται στο φυσικό περιβάλλον, από όπου εμπνέεται ο λαϊκός τεχνίτης. Κάνουν την καταλληλότερη επεξεργασία και χρήση των υλικών που συναντούν στους τόπους εργασίας τους και σύμφωνα με τις τοπικές συνθήκες και τις ανάγκες φυτεύουν τα αυθόρμητα αρχιτεκτονικά σχέδια, που γεννά η ιδιοφυία τους, βοηθούμενοι από την μακρινή παράδοση. Ανύποπτοι οποιασδήποτε γνώσης μαθηματικών τύπων, με τους οποίους εξέφρασε τους φυσικούς νόμους κατόπιν η επιστήμη».

Δοξασίες σχετικές με τα Πετρογέφυρα

Σύμφωνα με τον Μαμμόπουλο (1973): «Ο άνθρωπος είναι ον ατελές και ατελή τα έργα του. Οσηδήποτε και αν είναι η ανάταση της ανθρώπινης ικανότητας απαιτείται η συμβολή της αθάνατης ψυχής για να διατηρήσει τα έργα τα μεγάλα». Για να στεριώσουν και να κρατηθούν όρθια τα πετρογέφυρα πρέπει να συντρέξουν υπερκόσμιες δυνάμεις. Έτσι κάθε μεγάλο οικοδόμημα έχει το στοιχείο του για να κρατά τις βάσεις του. Και αν για τις κοινές οικοδομές είναι αρκετή η θυσία ενός πετεινού, για τα γεφύρια χρειάζεται άνθρωπος. Κλάψες και υπόκωφα βογγητά ακούγονται όταν τα μανιασμένα ποτάμια φουσκώνουν και το νερό σφυρίζει δαιμονικά στις καμάρες των γεφυριών για να τρέφει τους λαϊκούς μύθους και τη φαντασία.

Οι Υδρόμυλοι

«Μόλις άρχιζαν οι πρώτες βροχές και κινούσε ο Βίκος και τα ρέματα που υδροκινούσαν τους μύλους, άρχιζε η διαδικασία του αλέσματος. Ο νερόμυλος είναι μια σχέση αποφασιστικής σημασίας στην αγροτική οικονομία και την κοινωνική ζωή. Υπάρχει ένας ολόκληρος κύκλος από ιστορίες με μυλωνάδες και παραμύθια με μύλους και καλικαντζάρους. Φόρτωμα λοιπόν στο γάιδαρο, πολλές φορές και ζαλίκι, και στο μύλο. Κατά κανόνα θα έβρισκες κόσμο που καρτερούσε και έπρεπε να πάρεις σειρά.⁵ Μπορεί να περίμενες και ολόκληρο μερόνυχτο. Δεν συζητάμε για την κακοτυχία να κοπεί το νερό, οπότε πάρε τσαπί και φτυάρι καλέ κόρη να μπει το νερό στ' αυλάκι. Το σιτάρι δεν αλεθόταν μονομιάς, εφόσον το αλεύρι είναι ντελικάτο και θα μπορούσε να πάρει μυρουδιά από την υγρασία, από τα ζώα που σταβλίζονταν στο διπλανό κατώι ή από τον καπνό αν το αμπάρι ήταν στο μαγειρείο. Γινόταν κουμάντο να υπάρχει στο σπίτι αλεύρι, από το φόβο αποκλεισμού από κανένα χιόνι και όλο το χειμώνα το πάνω κάτω στο μύλο ήταν συχνό».⁶

Το ψωμί ήταν για τους περισσότερους η βασική τροφή, το «φαρμάκι», διότι το σιτάρι είτε έπρεπε να αγοραστεί με ακριβά κερδισμένο χρήμα από τα «ψωμοτόπια» είτε ως καλλιέργεια ήταν μια χρονοβόρα διαδικασία.⁷ Οι μύλοι ήταν απαραίτητοι για το άλεσμα του σιταριού με τις μυλόπετρες, αλλά και για τα «μπατάνια» τους (Παπαδόπουλος 2003, 425–444) και τα «νεροτρουβιά» τους, όπου κατεργάζονταν και πλένονταν τα μάλλινα υφάσματα. Η κατοχή μεριδίου σε μύλο αποτελούσε εξαιρετική οικονομική επένδυση και όποιος είχε στην ιδιοκτησία του ολάκερο νερόμυλο θεωρείτο εύπορος. Οι μυλωνάδες, δουλειά δύσκολη και εξειδικευμένη, ενοικίαζαν το μύλο και συνήθως έρχονταν από άλλο τόπο.

Ο μύλος ήταν ένας από τους βασικότερους τόπους συνάντησης και συναναστροφής. Κατά την αναμονή οι κουβέντες, επηρεασμένες από «το βουητό της κάναλης, το γουργούρισμα από τις μυλόπετρες και το καρκάρισμα από τα περδάρια» (Λαζαρίδης 1977, 62), έπαιρναν συχνά υπερβολικές διαστάσεις.⁸ Τέλος, ένα από τα πιο γνωστά ηπειρώτικα τραγούδια το «χαλασιά μου» (σημαίνει συμφορά μου), περιγράφει τον πόνο ενός άντρα που άφησε την αγαπημένη του να πάει στο μύλο να αλέσει και δυστυχώς δεν ξαναγύρισε (την

⁵ «Με την αράδα σα στο μύλο», γνωστή έκφραση που χρησιμοποιείται ακόμα και τώρα στην περιοχή του Ζαγορίου.

⁶ Απόσπασμα από Παπαγεωργίου 2015.

⁷ «Γέννημα» αποκαλούσαν τους καρπούς των δημητριακών και το καλαμπόκι.

⁸ Έτσι προέκυψε και η έκφραση «αυτά τα λεν' στου μύλου».

έκοψε η ρόδα), καταδεικνύει την ιδιαίτερα εκτεθειμένη σε κινδύνους καθημερινότητα των ορεινών κοινωνιών.

Οι Σκάλες

Πέτρες πελεκητές (Μαντάς και Χαμάκος 2003), τοποθετημένες με προσοχή, στηθαία και σκαλοπάτια, κλίσεις ήπιες και ξεκούραστες, πορεία σοφή, ελικοειδής, ελάχιστα επικίνδυνη στις απότομες πλαγιές: «Σκάλα κλωθογυριστή που πάει πέρα-δώθε στα σκέμια κι όλο οδηγεί στα ψηλά, εκεί που φωλιάζουν όρνια και αετοί» (Φραγκούλης 1996, 33). Στις δύσκολες διαβάσεις χαραδρών και στις δύσβατες-απότομες πλαγιές τα λιθόστρωτα μονοπάτια γίνονταν σκάλες. Στις σκάλες η βασική πλακόστρωση διακοπτόταν από σειρές με κάθετες πλάκες που προεξείχαν για να ανακόψουν την ορμή των νερών της βροχής και να βοηθήσουν στο περπάτημα των ανθρώπων και των φορτωμένων ζώων. Οι σκάλες αποτελούσαν εκπληκτικό συνδυασμό πρακτικής χρήσης και αισθητικής λειτουργίας και μαρτυρούσαν τη βαθιά γνώση της χρήσης των υλικών, της αντοχής και των δυνατοτήτων τους. Επίσης, η απόλυτη προσαρμογή στη μορφολογία του εδάφους ακτινοβολεί την αρμονία φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος.

Οι Δρομοδείκτες

Πώς είναι δυνατόν να πας κάπου, διανύοντας άγνωστους τόπους, χωρίς να χαθείς; Κάποιος πρέπει να σου δείξει τον δρόμο. Αυτή την ανάγκη, από την αρχαιότητα έως σήμερα, καλύπτουν οι δρομοδείκτες, τα σήματα δηλαδή που δείχνουν το δρόμο και είναι οι καλοί οδηγοί και συνοδοιπόροι στα ταξίδια. Ο δρομοδείκτης χρησίμευε σε όλους αυτούς που διέτρεχαν τον εσωτερικό χώρο της Βαλκανικής κατά τον 18ο και 19ο αιώνα. Η σημασία του δρομοδείκτη δεν είναι όμως μόνο ιστορική και γεωγραφική, αλλά και οικονομική. Ο έμπορος όφειλε να γνωρίζει, ανά πάσα στιγμή, ποιά προϊόντα εισέρχονταν στην περιοχή του, οργανώνοντας αποτελεσματικά τη μεταφορά τους. Η γεωγραφική πληροφορία, στην περίπτωση αυτή, αποκτούσε σαφώς οικονομικό περιεχόμενο.

Συμπεράσματα

Με αφετηρία την απόρριψη του θετικιστικού διπόλου φύσης/πολιτισμού η πρόταση λειτουργίας ενός Οικομουσείου στην περιοχή του Ζαγορίου φιλοδοξεί να αποτελέσει μία ζώνη επικοινωνίας της τοπικής κοινωνίας και των επισκεπτών με την τοπική κληρονομιά. Άλλωστε, η συλλογική ταυτότητα αφορά στη συστηματική ανάλυση και επεξεργασία του παρελθόντος, στην ανάγνωση των αξιών που δημιουργήσαν άλλοι πριν από εμάς, αλλά και στη γνωριμία με το παρόν και τις κοινωνικές δυνάμεις που θα οικοδομήσουν το μέλλον. Επομένως, η λειτουργία του Οικομουσείου δύναται να αποτελέσει έναν πολυπαραγοντικό και «ζωντανό» στη δράση του οργανισμό προωθώντας:

- την έρευνα με μια ιδιαίτερη προοπτική: από την τοπική γνώση στην γενικότερη ακαδημαϊκή,
- τη διεπιστημονική προσέγγιση στην έρευνα, ενισχύοντας την ολιστική ερμηνεία για τη σχέση πολιτισμού-περιβάλλοντος και συμβάλλοντας στην εννοιολογική εξέλιξη ενός πολιτισμικού αγαθού,
- την ύπαρξη ενός μορφωτικού και εκπαιδευτικού κέντρου για την τοπική κοινωνία και τους επισκέπτες,
- την ενεργό συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας, η οποία αποτελεί τον συνδετικό κρίκο διάχυσης της παραδοσιακής γνώσης στο παρόν και των επισκεπτών του Οικομουσείου ως αποδεκτών αυτής της γνώσης,
- την άμβλυνση στο έλλειμμα συνείδησης τοπίου από τον σύγχρονο άνθρωπο,
- μια σύγχρονη προσέγγιση της έννοιας της προστασίας της πολιτισμικής κληρονομιάς και της τοπικής ταυτότητας.

Βιβλιογραφία

- Αυγερινού-Κολώνια Σ., "Πολιτιστικές διαδρομές: Μία πρόταση για τη μελέτη και την ανάδειξη της πολύπλευρης πολιτιστικής πραγματικότητας. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Διονύση Ζήβα", ΕΜΠ, Αθήνα, 2009. ([http://courses.arch.ntua.gr/el/ergastirio_xnrotajias_kai_oikistikis_anartyjhs/arura - dialejeis - paroysiaseis.html](http://courses.arch.ntua.gr/el/ergastirio_xnrotajias_kai_oikistikis_anartyjhs/arura_-_dialejeis_-_paroysiaseis.html), 30 Ιανουαρίου 2016).
- Γιώτη Σ. & Πούλου Σ., "Ο χώρος ως στοιχείο διαμόρφωσης της πολιτιστικής ταυτότητας. Τα ειδικά μουσεία και οι νέες τεχνολογίες ως μέσα προβολής της. 6ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του Ε.Μ.Π. και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π. «Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών»", Ε.Μ.Π., Μέτσοβο, 2010.
- Ισπικούδης Ι., Σιόλιου Μ.Κ., Ορφανίδου Δ., & Κατσιδής Γ., "Αυτόχθονα είδη ως μέσο διαχείρισης πολιτισμικών τοπίων", Πρακτικά 4ου Πανελληνίου Λιβαδοπονικού Συνεδρίου, Βόλος, 2004. (<http://www.elet.gr/pages/wp-content/uploads/23-Pages-from-4o-praktika.pdf>, 14 Οκτωβρίου 2015).
- Καρτάλης Κ., Δημόπουλος Π., Δουκέλλη Π. & Μπεριάτο Η., "Κείμενο Εργασίας Διεθνούς Συνάντησης «Πολιτιστικά Τοπία σε περιοχές Natura 2000»", Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα και Στυμφαλία, 2014.
- Λαζαρίδης Κ., "Το χωριό μου το Κουκούλι. Οι Κουκουλιώτικοι μύλοι στη χαράδρα του Βίκου. Ιστορικά και λαογραφικά στοιχεία", Μικρή Ζαγορίσια Βιβλιοθήκη, αρ. 24, Γιάννινα, 1977.
- Μαμμόπουλος Α.Χ., "Λαϊκή Αρχιτεκτονική, Ηπειρώτες Μάστοροι και Γεφύρια", Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας Αθηνών, αρ. 40, Αθήνα, 1973.
- Μαντάς Σ., "Τα Ηπειρώτικα γεφύρια", Τεχνικές Εκδόσεις, Αθήνα, 1984.
- Μαντάς Σ., "Το Γεφύρι κι ο Ηπειρώτης", Τεχνικές Εκδόσεις, Αθήνα, 1987.
- Μαντάς Σ., "Πέτρινα γεφύρια", Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα, 2007.
- Μαντάς Σ. & Χαμάκος Θ., "Η σκάλα του Βραδέτου. Οδοιπορώντας στο Ζαγόρι", Νίκας / Ελληνική Παιδεία Α.Ε., Αθήνα, 2003.
- Οικονόμου Κ., "Τοπωνυμικό της περιοχής Ζαγορίου", Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής «Δωδώνη»: Παράρτημα αρ. 45, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 1991.
- Παπαγεωργίου Θ.Π., "Ακριβά Κερδισμένη Ζωή. Η αγροτική Οικονομία στο Καπέσοβο", Ζαγόρι. 2015.
- Παπαδόπουλος Σ., "Ανθρωπολογικά Μουσειολογικά. Μικρά μελετήματα", Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003.
- Παυλής Ε., "Προς μια γεωγραφική προσέγγιση της συνείδησης με εφαρμογή στο τοπίο: Η περίπτωση της ελληνικής υπαίθρου", Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2012.
- Τζαβάρα Ι., "Οικομουσείο: Αφετηρία και σύγχρονη πραγματικότητα", ΠΜΣ «Πολιτιστική Διαχείριση», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2009.
- Φραγκούλης Π., "Ζαγόρι-Χαλασιά μου", Εκδόσεις Φραγκούλη, Θεσσαλονίκη, 1996.
- Χρηστίδης Β.Δ., "Η Αρχιτεκτονική του Κεντρικού Ζαγορίου, Το παράδειγμα του Κουκουλίου", Ριζάρειο Ίδρυμα, Αθήνα, 2004.
- Arntzen S., "Cultural Landscape and Approaches to Nature-Ecophilosophical Perspectives", στο: Sarapik V., Tüür T. & Laanemates M. (επιμ.), "Place and Location II", Proceedings of the Estonian Academy of Arts 10, Tallinn, 2002, 27–49.
- Barthel-Bouchier D., "Cultural Heritage and the Challenge of Sustainability", Left Coast Press, Walnut Creek, CA, 2013.
- Bessière J., "Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas", Sociologia ruralis 38/1, 1998, 21–34.

- Borgmann A., "Crossing the Postmodern Divide", The University of Chicago Press, Chicago & London, 1992.
- Casey S.E., "The Fate of Place. A Philosophical History", University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1997.
- Delgado C., "The Ecomuseum in Fresnes: Against Exclusion", *Museum International*, 209/53(1), 2001, 37–41.
- Derrida J., "Margins of Philosophy, Translated with Additional Notes by Alan Bass", The University of Chicago Press, Chicago, 1982.
- European Commission 2014, "Towards an Integrated Approach to Cultural Heritage for Europe. COM(2014) 477 final", (http://ec.europa.eu/culture/library/publications/2014-heritage-communication_en.pdf, 20 Νοεμβρίου 2015).
- Hudson K., "Ecomuseums Become More Realistic", *Nordisk Museologi*, 2, 1996, 11–19.
- "ICOMOS International Scientific Committee on Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites", (http://icip.icomos.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_ENG_04_10_08.pdf, 10 Νοεμβρίου 2015).
- Jones M., "The Concept of Cultural Landscape: Discourse and Narratives", στο: Palang H. & Fry G. (επιμ.), "Landscape Interfaces. Cultural Heritage in Changing Landscapes", Springer, Dordrecht, Boston, London, 2003, 21–52.
- Lennon J. & Mathews S., "Cultural Landscape Management: Guidelines for Identifying, Assessing and Managing Cultural Landscapes in the Australian Alps National Parks", Report for the Cultural Heritage Working Group, Australian Alps Liaison Committee, Canberra, Australia, 1996.
- Lusiani M., Shoup D. & Zan L., "Planning: An Effective Instrument for Change?" στο: Luca Z., Bonini Baraldi S., Lusiani M., Shoup D., Ferri P. & Onofri F. (επιμ.), "Managing Cultural Heritage. An International Research Perspective", Routledge, Burlington, VT, 2015, 97–104.
- Maggi M. & Falletti V., "Ecomuseums in Europe. What They Are And What They Can Be", Istituto Ricerche Economico-Sociali del Piemonte, Working Paper 187, Torino, 2000.
- Mitchell N. & Buggey S., "Protected Landscapes and Cultural Landscapes: Taking Advantage of Diverse Approaches", *The George Wright Forum* 17/1, 2000, 35–46.
- Mitchell N., Rössler M. & Tricaud P. M. (επιμ.), "World Heritage Cultural Landscapes: A Handbook for Conservation and Management", World Heritage Papers 26, UNESCO, Paris 2009.
- Moolman H.G., "Site Museums: Their Origins, Definition and Categorisation", *Museum Management and Curatorship*, 4, 1996, 387–400.
- Morris D., "The Sense of Space", State University of New York Press, New York, 2004.
- Nagy K., "Heritage Tourism, Thematic Routes and Possibilities for Innovation", *Club of Economics in Miskolc TMP* 8/1, 2012, 46–53.
- Naveh Z., "What is Holistic Ecology? A Conceptual Introduction", *Landscape and Urban Planning*, 50, 2000, 7–26.
- Palang H., Mander Ü. & Naveh Z., "Holistic Landscape Ecology in Action", *Landscape and Urban Planning* 50, 2000, 1–6.
- Robinson M., "Tourism Encounters: Inter-and Intra-Cultural Conflicts and the World's largest Industry", στο: Alsayyad N. (επιμ.), "Consuming Tradition, Manufacturing Heritage: Global Norms and Urban Forms in the Age of Tourism", Routledge, New York, 2001, 34–67.
- Rössler M., "Linking Nature and Culture: World Heritage Cultural Landscapes", στο: Rössler M. (επιμ.), "Cultural Landscapes: The Challenges of Conservation, World Heritage Papers 7, Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2003, 10–15.

- Sahlins M., "Πολιτισμός και πρακτικός λόγος", επιμ. Παραδέλλης Θ., μτφρ. Κούρκουλος Ν., Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2003.
- Tengberg A., Fredholm S., Eliasson I., Knez I., Saltzman K. & Wetterberg O., Cultural Ecosystem Services Provided by Landscapes: Assessment of Heritage Values and Identity, *Ecosystem Services*, 2, 2012, 14–26.
- Terkenli T.S., "Towards a Theory of the Landscape: The Aegean Landscape as a Cultural Image", *Landscape and Urban Planning* 57, 2001, 197–208.
- Tress B., Tress G., De'camps H. & d'Hautesserre A.-M., "Bridging Human and Natural Sciences in Landscape Research", *Landscape and Urban Planning*, 57, 2001, 137–141.
- UNESCO 1996. "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention", UNESCO, Paris, 1996.
- Wu J., "Landscape of Culture and Culture of Landscape: Does Landscape Ecology Need Culture? ", *Landscape Ecology*, 25, 2010, 1147–1150.

From Non-landscape to Cultural Landscape: The Life-world of an Ecomuseum

C. Merantzias, Assistant Professor, History of Civilizations,
Department of Cultural Heritage Management and New Technologies,
University of Patras

G. Kanellopoulou, PhD candidate, Department of Cultural Heritage Management
and New Technologies,
University of Patras

Abstract

This proposal aims to provide the cultural landscape with a management policy approach that is strictly defined within the context of the place, i.e. a cultural life-world. Put simply, this approach focuses on relationships instead of just fragmented objects. Therefore, a holistic management by means of an Eco-museum will raise awareness on the cultural heritage of the landscape and will highlight the relationship between all the elements that constitute a union, thus redefining the cultural landscape, by bringing to light all of its unique elements that give it a historical presence. In essence, this approach will contribute to the application of a holistic action. As a result, and in the most tangible of ways, consolidated within the discontinuity of modernity, is the continuity of an action, a tradition, a building, an eating ritual, and the organic unity of nature and culture all in an interdependent relationship. The holistic management of the Ecomuseum focuses on the necessary development and promotion of defined trademarks, which as a whole re-establish the cultural landscape's profile in its totality.